

„Planowanie pracy z dzieckiem w placówce opiekuńczo - wychowawczej”

Prowadzący: Bartłomiej Kowalik

Spis treści

GENOGRAM	3
EKOMAPA	11
CELE DŁUGOTERMINOWE	16
ANALIZA MOCNYCH STRON I POTRZEB DZIECKA - PODEJŚCIE WZMACNIAJĄCE	17
ANALIZA MOCNYCH STRON I POTRZEB DZIECKA - TABELA	20
PODSTAWY PRAWNE USAMODZIELNIANIA	29
BIBLIOGRAFIA	33

GENOGRAM

Genogram jest mapą międzypokoleniowych wzorców wzajemnych relacji między członkami danej rodziny. W potocznym ujęciu genogram to symbolicznie ujęte drzewo genealogiczne rodziny z zaznaczonymi relacjami, które ułatwiają specjalistom znalezienie przyczyn kryzysu danej rodziny i stworzenie planu pomocy. W pomocy społecznej genogramy używa się do zidentyfikowania wzmacniających związków, obszarów potrzeb oraz celów interwencji.¹

Genogramy w pracy z dziećmi i rodzinami zostały po raz pierwszy spopularyzowane i opracowane w książce **McGoldrick i Gerson**². Od tego czasu genogramy były szeroko stosowane w naukach społecznych, medycynie, psychologii, badaniach genetycznych itd.

Wielu psychologów klinicznych³ odnosi genogram do teorii systemów rodzinnych Murraya Bowena⁴ ogłoszonej w latach 50-tych, ponieważ można na nim łatwo ukazać międzypokoleniowe przekazy napięć odnoszących się do bliskości lub oddalenia a tego rodzaju dynamika jest osią jego teorii. Zgodnie z teorią systemów rodzina jest systemem połączonych wzajemnie i wzajemnie zależnych jednostek. Aby zrozumieć jednostkę, musimy rozumieć jej system rodzinny. Jakikolwiek naruszenie jednego z elementów systemu wywiera wpływ na pozostałe elementy. Na przykład, osoba, która nadużywa alkoholu będzie oddziaływać na wszystkie inne elementy systemu. Z kolei system może bronić się przed „chorym” elementem odsuwając ten element od pozostałych lub przybliżając ten element, chroniąc go, dla uzyskania równowagi całości. W przypadku, gdy jeden z elementów zaczyna zagrażać pozostałym, rodzina musi podjąć próbę adaptacji do nowej sytuacji. Pozostałe elementy mogą przez jakiś czas skupiać na sobie agresję, lub „maskować” efekty zachowania alkoholika, unikać ich, lub wręcz im zaprzeczać.

Ponadto, co jest również istotne w teorii systemów rodzinnych, systemy mają tendencję do przekazywania modeli pewnych tradycji, zachowań czy potrzeb. Dlatego naruszenie systemu dwa pokolenia wstecz może nadal oddziaływać na system rodzinny, poprzez np. przekazywanie wzorców dotyczących picia alkoholu, przemocy itd., czy też – wzorców pozytywnych, dotyczących np. pracy na rzecz innych czy tradycji świątecznych. Elementy „odcięte” lub „oddalone” przez system w obronie np. przed dalszą degradacją całego systemu, mogą pozostawać „odcięte” mimo tego, że pierwotne zagrożenie już minęło.

Jednym ze sposobów opisywania systemów rodzinnych jest tworzenie genogramu, na którym można dostrzec nie tylko informacje dotyczące faktów, ale również przekazywanych wzorców (np. rozwodów czy wielodzietności), a także poszukiwać mocnych stron systemu, które mogą oddziaływać wzmacniająco na pozostałe elementy. Na genogramie ujawnić można też elementy „oddalone” lub „odcięte”, których nieobecność może mieć różny wpływ na funkcjonowanie systemu.

Umieszczenie na genogramie dat, ważnych wydarzeń, opisu relacji – w kontekście rodzinnej historii – daje obraz, który pozwala na identyfikację problemów małżeńskich i rodzinnych (Guerin and Pendagast 1976; Titelman 1998).

Podobnie jak ekomapa, genogram pomaga również zidentyfikować inne systemy, które wchodzą w interakcję z rodziną, takie jak wierzenia, rytuały, zwyczaje, wzorce. Pozwala również na odkrycie wyjątkowości danej rodziny i jej cech charakterystycznych, w tym szczególnie mocnych stron i potrzeb. W tym sensie genogram może być pomocny w wykonywaniu analizy przyczyn kryzysu.

¹ Sandra J. Altshuler, *Constructing Genograms with Children in Care*, Child Welfare VOL. LXXVIII 1999

² McGoldrick Monica, Gerson, Randy (1985), *Genograms: Assessment and intervention*; ostatnie wydanie: McGoldrick, M., Gerson, R., Petry, S. (2008); wydanie polskie: McGoldrick, M., Gerson, R., Shellenberger, S. (2007). *Genogramy. Interwencja i rozpoznanie*. Zys i s-ka (tłumaczenie wydania drugiego z 1999 roku)

³ Patrz: Becvar, D.B., Becvar R.J. (2000). *Family Therapy: A Systemic Integration* (7th Edition)

⁴ Bowen, M.(1978). *Family therapy In clinical practice*. New York

Jakie informacje mogą znaleźć się na genogramie?

- Imiona, nazwiska.
- Daty narodzin, śmierci.
- Informacje o małżeństwach, separacjach, rozwodach.
- Informacje o miejscu pobytu danej osoby, miejscu narodzin, datach ważnych zmian zamieszkania (np. emigracjach).
- Rodzaj relacji emocjonalnej pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny.
- Osoby „oddalone” (odcięte) od reszty systemu i ew. informacje na temat przyczyn „odcięcia”.
- Pochodzenie etniczne, zawód, poziom socjoekonomiczny, wykształcenie, przynależność wyznaniowa.
- Trójkąty (patrz niżej), konflikty, uzależnienia, choroby umysłowe, chroniczne choroby, samobójstwa.
- Inne ważne informacje o danej osobie, np. częste hospitalizacje, depresje itd.

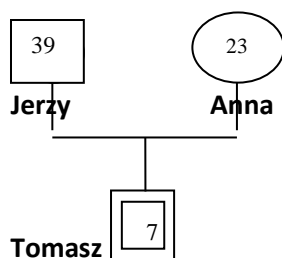
A. Jak rysować genogram?

1. Zaczynij od osoby, dla której będzie tworzony genogram (to tzw. „Zidentyfikowany Pacjent”) rysując odpowiedni symbol, oznaczający mężczyznę lub kobietę.

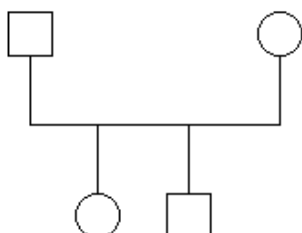
Mężczyzna

Kobieta

2. Narysuj rodziców tej osoby. Zwykle mężczyzna jest umieszczany po lewej stronie, a kobieta po prawej, natomiast są sytuacje, kiedy zamiana miejsc może być wygodna w rysowaniu pełnego genogramu. Pod symbolami napiszemy imiona, w środku symbolu wiek.

3. Następnie rysujemy symbole oznaczające kolejne osoby, w tym rodzeństwo, rodzeństwo rodziców, dziadków, ew. inne ważne osoby w rodzinie. Dzieci zwykle rysuje się w kolejności od najstarszego do najmłodszego, przy czym najstarsze dziecko będzie z lewej strony.

4. Dorysowujemy symbole, które oznaczają indywidualne problemy, jak uzależnienia, choroby, terapie.
5. Kolejny etap to dorysowanie (najlepiej innym kolorem) symboli oznaczających relacje, w tym relacje bliskie, bardzo bliskie, uwikłania, konflikty, odcięcia oraz trójkąty.
6. Trójkąty.

Rysując symbole oznaczające relacje emocjonalne można jednocześnie odkryć „trójkąty” w danej rodzinie. Są one ważnymi zjawiskami, których zrozumienie pozwala nam odkryć procesy emocjonalne w danej rodzinie. Trójkąty są podświadomie utworzonymi wzorcami relacji pomiędzy trzema osobami w danej rodzinie. Celem tych relacji jest zachowanie równowagi lub rozładowanie konfliktu pomiędzy dwoma elementami trójkąta. W sytuacji, w której pomiędzy dwoma osobami występuje konflikt, lub niestabilność, wciągana jest trzecia osoba (np. dziecko), której zadaniem będzie ustabilizowanie konfliktu. I tak np. w sytuacji słabych więzi pomiędzy małżonkami, żona może kompensować brak odpowiednich relacji z mężem koncentrując się na dziecku, co z kolei może spowodować pogłębianie się konfliktu męża z żoną i zaburzenie więzi pomiędzy ojcem a dzieckiem. Dziecko z kolei, wciągnięte w taki trójkąt, będzie obciążane emocjonalnie konfliktem pomiędzy rodzicami. Tego rodzaju rola „odgromnika” lub „wygaszacza konfliktów” może być wzorcem utrwalonym przez dziecko na całe życie.

Wzorce rodzinne, takie jak trójkąty, często powtarzają się w kolejnych pokoleniach, co nazywamy **międzypokoleniową transmisją wzorców**. Dotyczy to szczególnie relacji pomiędzy rodzicami a dziećmi, które są tak zakorzenione, że są świadomie przekazywane kolejnym pokoleniom. Transmisja wzorców może również dotyczyć światopoglądu, ról w rodzinie, wartości itd. Tego rodzaju „odziedziczone” tendencje mogą z kolei wpłynąć na zachowanie dziecka, wybór partnera, wybór zawodu oraz na relacje z innymi ludźmi. Dlatego analizując genogram należy odpowiedzieć sobie na pytanie, dotyczące istnienia trójkątów, ich wpływu na kolejne pokolenia, wzorców związanych z chorobami, uzależnieniami, przemocą, religią, odcięciami itd.

Chronologia i ważne daty

Analizując system narodziny należy brać pod uwagę chronologię ważnych dat i kluczowych zdarzeń w życiu rodziny. Tego rodzaju wydarzeniami mogą być narodziny, śmierć, rozwody, aresztowania, straty dzieci i inne ważne kryzysy (np. zmuszenie do emigracji). Szczególną uwagę powinny zwrócić złożenia takich wydarzeń, jak np. narodziny dziecka po śmierci poprzedniego dziecka (w tym przypadku nowe dziecko może być obarczane rolą poprzedniego dziecka). Istotne będzie też poszukiwanie powtarzających się wzorców, jak np. rozwody w rodzinie, wychowywanie dzieci przez samotne matki, czy powtarzający się alkoholizm. Dlatego analizując genogram powinniśmy zauważyć, które daty odnoszą się do kluczowych wydarzeń w życiu rodziny, jak te wydarzenia wpłynęły na rodzinę i czy reakcje na te wydarzenia powtarzały się potem jako wzorzec.

Inne ważne informacje

Pozostałe ważne informacje przy analizie rodziny to nietypowe pochodzenie etniczne wybranych osób, inne wyznanie niż większości rodziny, nietypowe dla wzorców rodzinnych wykształcenie lub status ekonomiczny. Często ważną informacją jest np. fakt zawodowej służby wojskowej któregoś z członków rodziny (może to w znacznym stopniu wpłynąć na tryb życia rodziny), nietypowe, niebezpieczne zawody, aktywna działalność polityczna czy np. emigracja.

Jak wykonać genogram z dzieckiem? Należy wybrać z „profesjonalnego” genogramu wszystkie te elementy, które będą w dziecku budować wiedzę o rodzinie, poczucie wartości, tożsamości i pokazywać dziecku mocne strony jego rodziny. Należy również pamiętać wykonując wraz z dzieckiem genogram, że zawiera on prywatne informacje dotyczące danej rodziny. Dlatego wykonywanie genogramów, przynajmniej początkowo, nie powinno być przedmiotem zajęć grupowych. Genogramy powinny być tworzone w spokojnej atmosferze swobodnej rozmowy między opiekunem a zaprzyjaźnionym z nim i bezpiecznie czującym się wychowankiem lub członkami jego rodziny. W „dziecięcym” genogramie staramy się zebrać informacje o wszystkich tych członkach rodziny, żyjących i nieżyjących, którzy mogą mieć jakiegokolwiek znaczenie dla dziecka. Zwykle, genogram obejmować będzie nie tylko rodziców i rodzeństwo, ale i dalszych krewnych z obu stron – ciotce, wujków, dziadków itd. Na genogramie dzieci mogą umieszczać wiele dodatkowych informacji, jak zdjęcia, adresy, numery telefonów czy serduszka przy osobach, które są im szczególnie bliskie. Na dziecięcej wersji genogramu raczej nie znajdą się informacje dotyczące relacji poza mocnymi elementami wskazanymi np. przez samo dziecko. Ukazywanie dziecku np. konfliktów między jednostkami w rodzinie (np. między matka a jej siostrą) może w niepotrzebny sposób zakłócić relacje dziecka w tymi osobami, podczas gdy w trakcie pracy z dzieckiem istnieją początkowo inne priorytety odnoszące się wskazania dziecku mocnych stron jego rodziny, zwiększania jego (lub jej) poczucia tożsamości, wartości itd.

Genogram w tej wersji ma wskazywać zatem dziecku i rodzinie ich mocne strony. Wzmacnianie poczucia wartości i budowanie wzajemnego zaufania jest niezbędne do dalszej współpracy.

Źródła informacji potrzebnych do budowy genogramu

Opiekun dziecka rozpoczynający pracę nad genogramem ma możliwość pozyskania informacji z bardzo wielu źródeł. Pierwszym źródłem, jakie zwykle otrzymuje do dyspozycji – są dokumenty dziecka i jego rodziny przygotowywane przez służby socjalne oraz sądowe. Należy jednak wziąć pod uwagę to, że dokumenty te opisują najczęściej osoby i wydarzenia, które zdaniem kuratorów sądowych lub pracowników socjalnych doprowadziły do kryzysu. Sprawia to, że informacje z dokumentów mają charakter wybiórczy i stąd konieczność wręcz „detektywistycznej” pracy opiekuna lub koordynatora rodzinnej opieki zastępczej, – aby uzyskać wszystkie informacje potrzebne do budowy pełnego genogramu, wraz z relacjami, mocnymi stronami, sekretami itd. Najbardziej oczywistym źródłem informacji będzie tu sama rodzina, w tym szczególnie rodzice dziecka i samo dziecko. Oczywiście należy pamiętać, że pozyskiwanie informacji na temat rodziny jest obwarowane ustawą o ochronie danych osobowych, dlatego najlepiej szukać zgody na pozyskiwanie takich danych w samej rodzinie.

Jeśli chodzi o pozyskiwanie informacji od samego dziecka, należy pamiętać, że mogą być one obciążone błędami wynikającymi z emocji lub niewiedzy dziecka. Ponadto nie należy zbierać od dziecka informacji świeżo po traumatycznych wydarzeniach związanych z życiem rodzinnym. Wiedza dziecka będzie również uzależniona od poziomu deprywacji oraz jego wieku. Stąd nie zawsze dziecko jest wskazanym i właściwym źródłem tego rodzaju informacji. W tej sytuacji najważniejszym źródłem informacji pozostaje rodzina, która udzieli takich informacji tylko osobie zaufanej.

Rozmowa z rodziną w celu budowy genogramu

Rozmowa na temat informacji potrzebnych do budowy genogramu jest dobrym rozpoczęciem pierwszych spotkań z rodziną dziecka, ponieważ dotyczy informacji niebezpośrednio związanych z samym kryzysem. Rodzina może czuć się ekspertem w tej dziedzinie i mieć słuszne wrażenie, że pomaga opiekunowi. Ponadto opiekun może prosić rodzinę o pomoc, w tym np. o znalezienie dodatkowych, potrzebnych informacji dotyczących imion, adresów itd. Pierwsze spotkania z rodziną będą miały kluczowe znaczenie dla dalszego przebiegu relacji między specjalistą a rodziną. Dlatego należy pamiętać, że zbieranie za wszelką cenę i wszelkimi sposobami informacji do genogramu nie jest tu podstawowym celem, ponieważ zrażenie rodziny naszą nachalnością może uniemożliwić realizację wniosków z nawet najwspanialej wykonanych narzędzi metody. Celem głównym naszych pierwszych spotkań z rodziną będzie uzyskanie ich zaufania, ustawienie się w roli przyjaciela rodziny, pokazanie rodzinie możliwości wsparcia rodziny w uzyskaniu stabilizacji. Sposobem realizacji tego celu będzie tu pozytywny język (a więc wysokie umiejętności komunikacyjne specjalisty) oraz umiejętność uważnego słuchania i obserwacji relacji i otoczenia. Nasze zainteresowanie powinno być odczytywane, jako wyraz pomocy, a nie jako kolejny wywiad interwencyjny wykonywany przez osobę, która jest jedynie urzędnikiem. Celem jest tu poszukiwanie mocnych stron i sojuszników w rodzinie tak, aby móc włączyć te osoby w realizację planu pomocy dziecku.

B. Interpretacja genogramu:

W trakcie interpretowania utworzonego genogramu należy zwrócić szczególną uwagę na takie zagadnienia, jak:

- Struktura rodziny
Relacje małżeńskie

- ✓ Wychowywanie dzieci przez samotne osoby z powodu rozwodów, śmierci, konfliktów, – co może być przyczyną samotności, poczucia bezradności, biedy, napięć związanych z kosztami wychowywania dzieci itd.
- ✓ Samotne osoby, które mogą być przyczyną podobnych napięć ekonomicznych lub emocjonalnych.
- ✓ Ponowne małżeństwa, czyli wprowadzanie do systemu nowych osób, co może być związane z konfliktami związanymi z prawami do dzieci, opieką nad dziećmi, konfliktami przyrodniego rodzeństwa, zazdrością itd.

Relacje rodzeństwa

- ✓ Kolejność narodzin może mieć znaczenie dla roli w rodzinie. Zwykle najstarsze dziecko przyjmuje rolę „odpowiedzialnego” za pozostałe rodzeństwo, podczas gdy jego bracia i siostry muszą „wypracować” własną rolę w rodzinie.
- ✓ Istotne mogą być również daty narodzin poszczególnych osób w odniesieniu do historii kryzysu i dat ważnych wydarzeń w życiu rodziny.
- ✓ Stosunek rodziców do poszczególnych dzieci, w tym np. uprzedzenia płciowe. Czy w tej rodzinie faworyzuje się chłopców lub dziewczynki? Czy są jakieś „sprzymierzenia” kobiet lub mężczyzn w tej rodzinie?
- ✓ Jakie są oczekiwania rodziców w stosunku do poszczególnych dzieci?

Trójkąty

- **Miejsce rodziny w cyklu życiowym.**

Interpretując genogram specjalista powinien zorientować się, w jakim miejscu cyklu życiowego są poszczególne jednostki lub gałęzie rodziny. Rodziny bowiem przechodzą przez cykle etapów, związane z takimi wydarzeniami, jak opuszczenie domu przez dorastające dziecko, śluby, narodziny, okres wychowywania dzieci, emerytura. W trakcie przekraczania każdego z takich etapów rodzina musi zreorganizować się i przejść z jak najlepszym skutkiem do następnego etapu. Specjalista wykonujący genogram powinien zdawać sobie sprawę, w jakim etapie cyklu życiowego jest dana rodzina. Jeśli np. dzieci w tej rodzinie usamodzielniają się, jaki ma to wpływ na „osamotnionych” rodziców (emocjonalny, ekonomiczny itd.) oraz czy istnieją jakieś trudności związane z usamodzielnieniem.

- **Wzorce przekazywane poprzez pokolenia.**

Wzorce funkcjonowania

Czy są jakieś podobne wzorce funkcjonowania w poprzednich pokoleniach? Wzorce te mogą mieć charakter sprzyjający adaptacji (np. kreatywność, opór, mocne strony), jak i niesprzyjające adaptacji (przemoc, molestowanie dzieci, alkoholizm, samobójstwa itd.)

Wzorce relacji

Należy zwrócić uwagę na wzorce bliskości, oddalenia, elementy „odcięte” lub konflikty powtarzające się poprzez pokolenia.

Wzorce związane z pozycją w rodzinie

Pozycja „ojca rodziny”, lub uprzywilejowana pozycja np. babci – może się powtarzać tak jak np. powtarzające się w pokoleniach np. pobyty w więzieniu.

- **Równowaga ról rodzinnych.**

W dobrze funkcjonujących rodzinach role rodzinne uzupełniają się. I tak na przykład w przypadku ciężko pracującego męża, często nieobecnego w domu, jego żona będzie raczej przyjmować role domowe, zajmując się w większym stopniu domem i dziećmi. Czasami bardzo odpowiedzialny starszy brat jest „równoważony” przez młodszego, bardziej „lekko” traktującego życie młodszego brata. Jednakże w niektórych genogramach widać brak tego rodzaju równowagi. Na przykład zbyt wiele osób przyjmuje rolę „opiekuna” lub „gospodarza” domu. W innych przypadkach z powodu np. alkoholizmu męża, na jego żonie spoczywa zbyt dużo obowiązków i związanych z tym napięć. Brak równowagi może mieć także źródła ekonomiczne (różnice między biednymi i bogatymi członkami rodziny).

EKOMAPA

Ekomapa, nazywana również socjogramem, jest narzędziem diagnostycznym ukazującym relacje pomiędzy osobą lub rodziną a środowiskiem. Ukazuje stosunek poszczególnych członków rodziny do systemów zewnętrznych, takich jak krewni, przyjaciele i ich rodziny, szkoła, opieka zdrowotna, praca, kościół itp. Ukazuje związki pozytywne i destrukcyjne pomiędzy poszczególnymi elementami systemów. Ekomapa jest w związku z tym dobrym narzędziem w badaniu „obszaru życiowego dziecka” i pozyskiwaniu obiektywnych danych niezbędnych do przygotowania planu. Podobnie jak przy genogramie budując ekomapę należy zwrócić uwagę na stopień jej rozbudowania, który może świadczyć o ilości powiązań dziecka, których utrzymanie może kosztować je wiele energii. Dla dziecka ekomapa powinna być fotografią jego życia; mapą ważnych osób i czynności. Jej sporządzenie wzmacnia poczucie wartości dziecka i wiąże dziecko z wychowawcą. Wychowawca natomiast uzyskuje ważne informacje na temat swojego młodszego przyjaciela, co będzie istotne przy sporządzaniu indywidualnego planu pracy.

Po raz pierwszy ekomapę zaprezentowała amerykańska specjalistka z dziedziny pomocy społecznej – Ann Hartman w roku 1978⁵. Jej badania mieściły się w ramach tzw. systemowej szkoły badań nad rodziną wywodzącej się z kolei z ogólnego, systemowego podejścia do takich nauk, jak fizyka, biologia czy antropologia. Kolejnymi badaczami, którzy rozbudowali możliwości zastosowania ekomapy byli Joan Laird i Mark Mattaini⁶. Obecnie ekomapa jest szeroko stosowana nie tylko w dziedzinie pomocy społecznej, ale również w opiece medycznej, prawie czy psychologii. Powstały programy komputerowe ułatwiające przygotowywanie ekomap i genogramów.

Ekomapa została wykorzystana jako narzędzie służące do:

- a) analizy środowiska dziecka i jego rodziny oraz relacji dziecka z poszczególnymi elementami
- b) analizy jakości lub intensywności więzi między dzieckiem a poszczególnymi elementami
- c) analizy więzi w kontekście potrzeb rozwojowych, w tym obecności i jakości więzi w relacjach z rodziną naturalną, innymi dorosłymi, rówieśnikami, stosunku do instytucji takich jak szkoła, dom dziecka (lub mieszkanie dla dzieci), obecności zainteresowań, potrzeb wyższych itd.
- d) analizy mocnych stron i potrzeb „świata” dziecka
- e) przygotowania szczegółowych wniosków służących do przygotowania priorytetów w planie pracy z dzieckiem i rodziną
- f) przygotowania planu długoterminowego pracy z dzieckiem i rodziną

Ekomapa jest również ważnym narzędziem bezpośredniej pracy opiekuna z dzieckiem. Może być wykonywana wraz z dzieckiem lub rodziną, jednakże należy pamiętać, że ocena relacji dokonywana przez dziecko może być bardzo subiektywna lub wynikająca z braku umiejętności wartościowania tych relacji. W takim przypadku ekomapa powinna być czytelna dla dziecka i dla pomagających mu osób dorosłych, i nie ma przeszkód, aby były ona wykonane z dziećmi lub młodzieżową inwencją artystyczną – z rysunkami, zdjęciami osób lub budynków itd. Często ekomapa (i genogram) jest źródłem dumy dziecka i może ono chcieć dzielić się swoim skarbem z rówieśnikami i dorosłymi.

Biorąc jednak pod uwagę wspomnianą subiektywność ocen dziecka opiekun jest zobowiązany do przygotowania własnej, profesjonalnej wersji ekomapy, skonsultowanej z psychologiem i innymi opiekunami lub specjalistami. Prawidłowo wykonana ekomapa zawierać będzie symbol dziecka umieszczony w centralnym punkcie rysunku. W przypadku rodzeństwa, które są razem w ośrodku,

⁵ Hartman, Ann, *Diagrammatic Assessment of Family Relations*, Families in Society 76(2), 1978

⁶ Hartman, A., Laird, J., *Family entered Social Work Practice*, New York: Free Press, 1983; Mattaini, M.A., *More than a Thousand Words: Graphics for Clinical Practice*, Washington, NASW PRESS, 1993

umieszczamy symbole sióstr lub braci również w centralnym „kole” ekomapy, natomiast pozostałych krewnych (w tym rodzeństwo mieszkające w domu rodzinnym – poza kołem. Na rysunku od prawego górnego rogu rysujemy symbole przedstawiające najbliższych członków rodziny, w tym mamę, ojca, rodzeństwo, dziadków, cioce itd. Symbole oznaczające najbliższe osoby umieszczamy nawet w przypadku, gdy te osoby nie żyją, ponieważ fakt ich śmierci nie znaczy, że nie są one ważne w „systemie” dziecka. Przykładowo strata ojca może być wciąż ważnym problemem dla dziecka, którego rozwiązanie wymaga pomocy opiekuna lub pomocy specjalistycznej.

A. EKOMAPA PROFESJONALNA

- Cele wykonania ekomapy przez opiekuna do pracy z dzieckiem i rodziną – wersja profesjonalna.
  1. Poznanie szczegółowe świata dziecka i sporządzenie obiektywnego jego obrazu.
  2. Poznanie relacji pomiędzy dzieckiem a poszczególnymi elementami ze świata dziecka.
  3. Poznanie „bogactwa” świata dziecka – ilość elementów, „jakość” relacji.
  4. Pomoc w ustaleniu celu głównego pracy z dzieckiem.
  5. Ustalenie priorytetów w pracy z dzieckiem.
  6. Ustalenie „brakujących” elementów w świecie dziecka – określenie potrzeb dziecka – zadań dla opiekuna.
  7. Usystematyzowanie pracy – co robić z poszczególnymi elementami, zaplanowanie pracy nad poszczególnymi relacjami.
  8. Uszeregowanie w czasie zadań do pracy opiekuna z dzieckiem i jego rodziną.
  9. Ustalenie jasnej roli opiekuna wobec dziecka (wzmacnianie, rozluźnianie, podtrzymywanie więzi)
  10. Wyznaczenie osób wspierających realizację planu – ich rola, zadania
- Kiedy opiekun lub koordynator może wykonać ekomapę profesjonalną?
  1. Wykazuje inicjatywę w zdobywaniu informacji i obserwowaniu dziecka i jego świata.
  2. Kiedy poznał dziecko i jego świat, nawiązał więź (po kilku tygodniach znajomości).
  3. Zna zasady tworzenia ekomapy.
  4. Kiedy zależy mu na dziecku, usystematyzowaniu pracy, nawiązaniu współpracy z ważnymi dla dziecka elementami świata.

B. EKOMAPA - wersja wykonana z dzieckiem

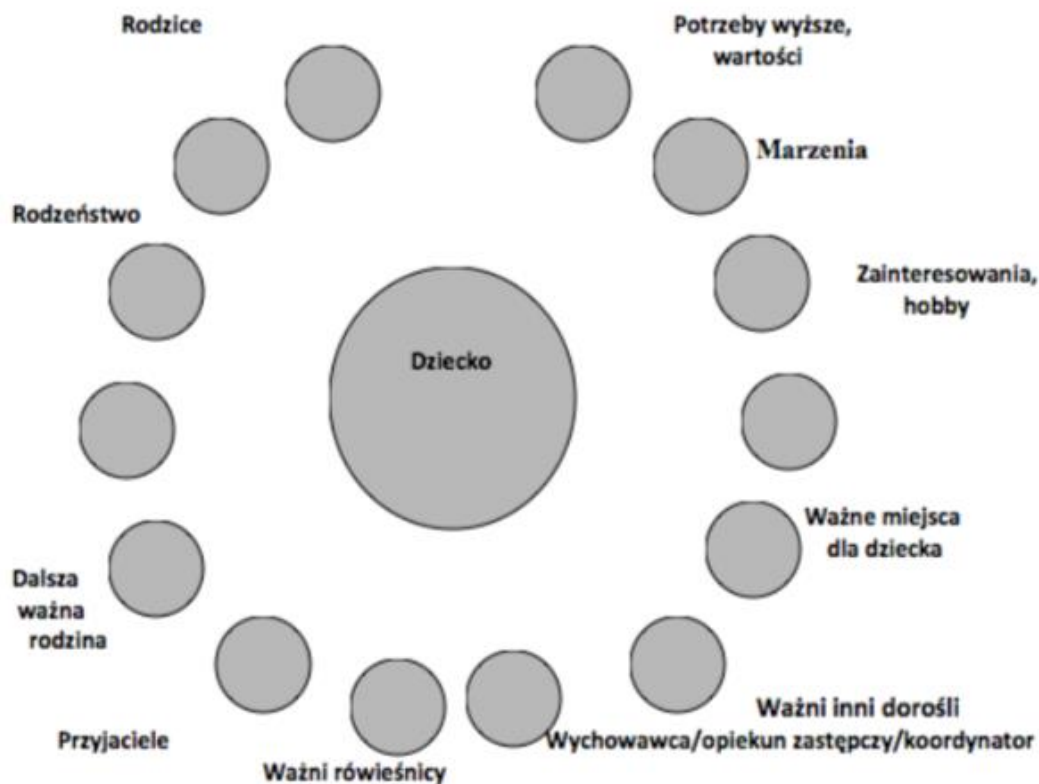
- Cele wykonywania ekomapy z dzieckiem.
  1. Ma wzmocnić dziecko.
  2. Zbliża opiekuna lub koordynatora i dziecko, buduje więź, uczy otwartości, zaufania.
  3. Pomaga poznać przeszłość dziecka.
  4. Pomaga poznać oczekiwania dziecka – wskazówki do pracy dorosłych.
  5. Wzmacnia poczucie wartości i tożsamości dziecka (przynależność, władza, wzorce, niepowtarzalność), duma, że dziecko jest w centrum zainteresowania.
  6. Pokazuje dziecku jego miejsce w systemie, uświadamia ważność elementów w świecie dziecka.

7. Różnicuje stosunek emocjonalny dziecka do osób, rzeczy, miejsc..., pokazuje relacje, daje do myślenia, hierarchizuje. (w tym trudne dla dziecka sytuacje)
  8. Pokazuje opiekunowi świat dziecka z jego perspektywy – daje pola do pracy nad urealnieniem relacji.
  9. Otwiera możliwości do rozmów z dzieckiem.
- **Kiedy opiekun/koordynator może wykonać ekomapę razem z dzieckiem?**
    1. Kiedy istnieją autentyczne więzi między nim a dzieckiem, brak zaufania.
    2. Kiedy ma się odpowiednio dużą ilość czasu dla dziecka i warunki (nikt nie przeszkadza)
    3. Kiedy dziecku może to sprawić przyjemność, może potraktować to jako zabawę.
    4. Kiedy dziecko rozumie nasz cel, po co to robimy, co to da.
    5. Gdy wie się jak to zrobić: ma swoją opinię (zna fakty) na temat świata dziecka, ale pozwala na swobodę w decyzjach dziecku, ewentualnie naprowadza.
  - **Kiedy koordynator lub opiekun nie może wykonać ekomapy razem z dzieckiem?**
    1. Kiedy nie rozumie tego narzędzia.
    2. Kiedy nie ma więzi między nim a dzieckiem.
    3. Kiedy dziecko przeżyło niedawno stratę/ traumę, miało silne przeżycia
    4. Na zajęciach grupowych – dotyczących kilkorga dzieci.
  - **Jak wykonywać ekomapę razem z dzieckiem?**
    1. Indywidualnie.
    2. W formie graficznej, plastycznej - odpowiedniej do etapu rozwoju i wieku dziecka, czytelnie (rysunek, zabawa, gra – dla małych dzieci).
    3. Poprzedzając rozmowę wyjaśniającą (że to ważne, ciekawe, potrzebne do dalszych wspólnych zadań; wyjaśnienie rodzajów linii)
    4. Poprzez zadawanie pytań w celu uszczegółowienia i urealnienia – stosownie do etapu pracy z dzieckiem, np. „A jak często się spotykacie, kto chce się spotkać bardziej, kto komu pomaga”.
    5. Dając możliwość decydowania, np.: „Przy kim postawiłabyś serduszko, kogo bardzo lubisz/kochasz”

EKOMAPA – schemat

Oznaczenia na ekomapie:

Relacje

-----	słaba więź (rzadkie kontakty)
=====	pozytywna więź, sympatia (dość częste kontakty)
=====	mocna pozytywna więź (częste kontakty)
=====	bardzo mocna pozytywna więź (bardzo częste kontakty) lub uwikłanie
^/^^/^^/^^/^^/^^/^^	konflikt, napięcie w relacjach
——— ———	zerwana więź
—————>	inicjatywa kontaktu

WNIOSKI DO EKOMAPY - wzór dokumentu

sporządził/a..... data utw. dok.....

L.P.	ELEMENT EKOMAPY	OPIS OBECNEJ SYTUACJI/RELACJI (krótko)	Mocne strony	Potrzeby (z nich powstaje plan pomocy dziecku)
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
...				
		(liczba wniosków jest zależna od ilości elementów na ekomapie)		

C. WNIOSKI DO EKOMAPY – komentarz

- Dotyczą każdego elementu ekomapy
- Jest ich tyle, ile elementów - odpowiadają numeracji na ekomapie
- Zawierają krótki opis sytuacji, bądź relacji, po to aby określany wniosek mógł wprost wynikać z opisu
- Zawierają wniosek do realizacji, czyli to, co powinno się wydarzyć z danym elementem w odniesieniu do celu głównego pracy z dzieckiem. Cel określa się w trakcie tworzenia wniosków, ale również wcześniej na podstawie rozmów z dzieckiem i dokumentów dziecka. Dokładna analiza każdego elementu ekomapy pod kątem zaspokajania potrzeb dziecka pozwoli wspólnie z dzieckiem podjąć decyzje co do dalszych planów wobec osób lub zajęć na ekomapie (co byś chciał aby się wydarzyło? i zastanówmy się czy to jest możliwe?)
- Najważniejsze z wniosków (zakreślone w kółku) posłużą do określenia celów długoterminowych i będą następnie celami szczegółowymi z rozpisanymi zadaniami do realizacji

CELE DŁUGOTERMINOWE

Główny cel pracy: to, po analizie ekomapy i wniosków: Co chcemy osiągnąć z dzieckiem?

- **cele szczegółowe:** wybór spośród wniosków ekomapy tych, które opiekun uznaje za najważniejsze do realizacji, analizując je pod kątem objętego celu głównego (w tabeli ujęto 3, jednak ich ilość zależy od potrzeb dziecka); należy pamiętać aby uwzględniać również umiejętności życiowe i inne elementy, które nie zawsze są ujęte w ekomapie – z powodu ich braku w życiu dziecka (np. brak bliskich związków rówieśniczych albo brak wiedzy o rodzinie dziecka))
- **zadania i sposób realizacji** to konkretne, szczegółowe kroki, które przybliżą opiekuna do realizacji danego celu, ujęte w realnym terminie realizacji, z włączeniem osób wspierających i zakończone oceną realizacji (opis jednozdaniowy czy zrealizowano czy nie i dlaczego)
- **czas trwania:** cele długoterminowe to dokument określający zadania opiekuna wykonane w maksymalnym okresie pół rocznym (semestr); natomiast poszczególne zadania mają oczywiście krótszy czas realizacji;

*UWAGA: jeżeli realizacja jakiegoś zadania zmienia cel główny należy go zmienić nie czekając pół roku i stworzyć nowy dokument;

*cel główny sam w sobie może zakładać dłuższy okres realizacji, zatem w nowotworzonej tabeli należy zawierać zadania o coraz to wyższym stopniu zaawansowania adekwatne do potrzeb.

- **końcowy termin** rozliczenia celów szczegółowych to data realizacji ostatniego zadania i zarazem sporządzenia podsumowania (więc 1 raz na pół roku, chyba, że wcześniej został zmieniony cel główny)

podsumowanie i uzasadnienie - dzięki ocenie realizacji poszczególnych zadań decyzja, czy cel główny pozostaje niezmienny, czy należy go zmienić dla dobra dziecka i na jaki;

CELE DŁUGOTERMINOWE - wzór dokumentu

dla dziecka:.....sporządził/a:.....

data utw. dok..... na półrocze:.....

GŁÓWNY CEL PRACY Z DZIECKIEM:.....

I.p.	CEL SZCZEGÓŁOWY (na podstawie najważniejszych wniosków z ekomapy)	ZADANIA I ICH SPOSÓB REALIZACJI	Osoby wspierające	TERMIN wykonania zadania	OCENA REALIZACJI
1.					
2.					
3.					
...					

końcowy termin rozliczenia celów szczegółowych :.....

podsumowanie (wybrać a lub b) : a)kontynuowanie celu głównego

b) zmiana celu głównego (na jaki)..... uzasadnienie.....

Podpis opiekuna/wychowawcy/koordynatora.....

ANALIZA MOCNYCH STRON I POTRZEB DZIECKA

Projekt „Dla rodziny” - doskonalenie zawodowe kadr systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej jest współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój na lata 2014-2020

dokument dla wychowawców placówek opiekuńczo wychowawczych

Definicje pracy socjalnej a podejście „wzmacniające”

W lipcu 2000 roku, w Montrealu, Zgromadzenie Ogólne Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych przyjęło definicję pracy socjalnej, która usankcjonowała zarówno osiągnięcia akademickie w tej dziedzinie, jak i rozwiązania praktyczne stosowane w krajach najbardziej rozwiniętych, w tym Unii Europejskiej i Ameryce Północnej. Zgodnie z tą definicją „praca socjalna jest profesją wspierającą zmianę społeczną, rozwiązywanie problemów powstających w relacjach międzyludzkich oraz wzmacnianie (*empowerment*) i wyzwalamie ludzi dla wzbogacenia ich dobrostanu. Wykorzystując teorie ludzkich zachowań i systemów społecznych, praca socjalna interweniuje w miejscach, gdzie ludzie wchodzi w interakcje ze swoim środowiskiem”⁷.

Definicja ta wyraźnie wskazuje na kilka podstaw pracy socjalnej:

- Są to **działania wspierające** (czyli wspierające czyjś wysiłek, starania realizacje planów – a nie wyręczające, zastępujące lub arbitralne wobec przyjmującego pomoc)
- **Dotyczy** przede wszystkim **problemów w relacjach międzyludzkich** (czyli jest interdyscyplinarna profesją, w której za źródło problemów czy kryzysów w życiu jednostek i rodzin uznaje się sferę emocjonalną i sferę relacji). Wynika z tego, że praca socjalna nie jest działalnością charytatywną, polegającą jedynie na zaspakajaniu potrzeb materialnych, ale ma sięgać głębiej – do psychiki i emocji klientów, a więc jako taka wymaga udziału terapeutów, psychologów i innych specjalistów przygotowanych do odkrycia problemów emocjonalnych, osobowościowych, dotyczących relacji i więzi.
- Jest **pracą polegającą na wzmocnieniach** (czyli nie polega na wskazaniu słabości, „deficytów”, ułomności, ale raczej na wskazaniu potencjału, mocnych stron, zasobów klienta i budowaniu na nich planu realizowanego przez uzyskującego wsparcie)
- Polega na „wyzwalaniu” ludzi, a więc **uwalnianiu** ich **od ograniczeń**, w tym przede wszystkim wewnętrznych i emocjonalnych (w tym niskiego poczucia wartości, kompleksów, braku wiary w sukces, samotności, braku nadziei).
- Ma zmierzać do **subiektywnego poczucia „dobrostanu”**, zadowolenia z własnej sytuacji, relacji, osiągnięć, wiary w siebie, wysokiego poczucia wartości.
- Praca socjalna **opiera się na podejściu systemowym do rodzin i społeczeństwa**, w którym rodzina jest zbiorem wzajemnie i dynamicznie na siebie oddziałujących elementów, co oznacza, że zachowania ludzkie (w tym kryzysy, problemy itd.) należy analizować z perspektywy wpływu na cały rodzinny układ. Oznacza to, że w pracy socjalnej całkowicie nieefektywna byłaby pomoc jednostkom (w tym na przykład tylko dziecku).

Teoria pracy socjalnej, zgodnie z podstawowymi dokumentami Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych opiera swoją metodykę na usystematyzowanym zbiorze opartej na dowodach wiedzy, której źródła są w badaniach naukowych oraz doświadczeniach praktycznych, włączając w to wiedzę poszczególnych uczestników procesu pracy socjalnej. Praca socjalna opiera się na teoriach rozwoju i zachowania człowieka, jak również na teorii systemów. Jej celem jest analiza złożonych sytuacji oraz ułatwianie indywidualnej, organizacyjnej, społecznej i kulturowej zmiany w oparciu o zasoby wewnętrzne danej osoby lub systemu, oraz dostępne zasoby zewnętrzne.

Fundamentalnymi dla pracy socjalnej są zasady praw człowieka i sprawiedliwości społecznej. Preambuła Kodeksu Etycznego Narodowego Stowarzyszenia Pracowników Socjalnych USA określa misję pracy socjalnej jako rozwój dobrobytu i pomoc w zaspakajaniu potrzeb, jak również **wzmacnianie** osób, które są narażone na osłabienie, prześladowanie lub życie w ubóstwie. Z kolei

⁷ Polkowski T., Metoda Indywidualnych Planów Pracy z Dzieckiem i Rodziną (Perspektywa mocnych stron w pracy z dzieckiem i rodziną)

polska Ustawa o Pomocy Społecznej z 12 marca 2004 roku mówi o tym, że „praca socjalna ma na celu pomoc osobom i rodzinom we **wzmocnieniu** lub odzyskaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi”.

Powtarzane w powyższych definicjach określenia, jak „**wzmacnianie**”, „**zasoby**”, „**analiza faktów**”, czy „**systemy**”. Słowa te stają się kluczami w tworzeniu procedur pracy z rodzinami w kryzysie oraz ich dziećmi – również w sytuacjach, w których dzieci są zagrożone trwałą separacją od własnych rodziców. Jeśli przyjmiemy, że jednym z zadań pracy socjalnej są działania przeciwdziałające separacji dzieci, to należy się zastanowić, do jakiego stopnia rozumiemy fundamenty pracy socjalnej, w tym postulat „wzmacniania zasobów odbiorcy” czy systemowe rozumienie rodzin. Na poziomie definicji „wzmacniające” podejście do jednostek i rodzin może wydawać się logiczne i zrozumiałe, jednak praktyczne wykorzystanie tego rodzaju podejścia jest w przypadku Polski znacznie utrudnione ze względu na wieloletnią tradycję podejścia opierającego się „diagnozie” deficytów oraz wykonywania działań wobec dzieci i rodzin bez ich udziału, a raczej może z nadzieją, że nasze działania jako takie wywołają pożądaną zmianę.

Jeśli polski system pomocy społecznej budowany byłby konsekwentnie w oparciu o definicję Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych, to wychowawcy i opiekunowie w domach dziecka i domach dla dzieci czy opiekunowie zastępczy, zamiast doszukiwania się „deficytów” i określania stopnia „patologii”, poszukiwaliby możliwości wzmocnienia kompetencji dziecka i członków rodziny, czyli analizowaliby, co dzieci i ich krewni potrafią, posiadają, jakie kompetencje wykorzystują dla własnego rozwoju. Jeśli zaprzestaliby stosowania arbitralnych ocen, to musieliby zacząć analizować fakty i na tej podstawie przygotowywać plan uruchomienia zasobów oraz rozwoju kompetencji dziecka lub członków jego rodziny. We „wzmacniającym” podejściu pracownik socjalny lub każdy inny specjalista realizujący działania wspierające jednostkę lub grupy jednostek staje się osobą wskazującą możliwości rozwoju, pomagającą w rozwinięciu niezbędnych kompetencji, uruchamiającą własne zasoby osób lub systemów rodzinnych. Nie ma tu miejsca na tworzenie i realizację planu pomocy bez udziału zainteresowanych, na „korekcję deficytów” czy też wydawanie arbitralnych diagnoz i podejmowanie decyzji za zainteresowanych.

Podsumowując wiadomości na temat mocnych stron i potrzeb zapamiętać należy, że:

Mocna strona to inaczej kompetencja dziecka, jego umiejętność, czyli to, co potrafi, ma, chce, stosuje, o co dba itp. Mocną stroną mogą być również talenty dziecka.

Mocne strony wymagają od opiekuna ich dostrzegania, wzmacniania i adekwatnego do etapu rozwojowego i możliwości dziecka „podnoszenia poprzeczki” - uczenia coraz nowszych umiejętności, tak aby w perspektywie czasu mocna strona „rozwijała się”.

Istnieją również potrzeby, które wprost nie wynikają z mocnych stron, ale mówią o „braku” danej kompetencji u dziecka.

Potrzeba to inaczej nie posiadanie lub ograniczenie (adekwatnych do wieku, etapu rozwojowego i zdrowia) kompetencji dziecka; to czego jeszcze nie umie, nie potrafi, nie stosuje, nie wie, nie dba, nie posiada, nie rozumie, itp. a stosownie do wieku rozwojowego i sytuacji dzieci w rodzinach powinien umieć, stosować, mieć...

Uwaga: Potrzeby to jednocześnie zadania dla opiekuna wobec dziecka. Zapis dotyczący potrzeb nie może być opisem samego faktu lub tym bardziej oceną dziecka. Wymaga on pomysłu do realizacji tj. znalezienia zadania, które pomoże zaistnieć danej kompetencji. Np.: „Potrzeba nauki adekwatnego wyrażania złości poprzez ignorowanie ataków histerii i potem omówienia sytuacji”.

Zadania mogą być realizowane np. przez: modelowanie, naukę, zadbanie o., wzmocnienie, kupno,

zdobycie, trenowanie, chwalenie, zachęcanie, konsekwencję, rozmowę, wsparcie, towarzyszenie w, dostrzeganie, analizowanie, spotkanie z.. itp.

Poniżej znajdują się przykłady pytań dotyczących poszczególnych podkategorii wszystkich kategorii kompetencji dziecka. Odpowiedzi na niektóre z tych pytań powinny się znaleźć w tabeli „Analizy mocnych stron i potrzeb” po stronie mocnych stron lub potrzeb. Przydział pytań do podkategorii jest umowny, ponieważ wiele podkategorii opisuje podobne zagadnienia z innej strony. Np. fakt pasji związanej z piłką nożną może być opisany w podkategorii dotyczącej rozwoju fizycznego, jak i zainteresowań, poczucia wartości czy nawet w podkategorii „przyjemność i zabawa”. Z kolei umiejętność gry zespołowej może być wpisana też w kategorię piątą dotyczącą umiejętności pracy zespołowej i kompetencji społecznych. W niektórych podkategoriach pytania zostały powtórzone, aby pokazać konieczność patrzenia na dziecko z punktu widzenia jego różnorodnych potrzeb. Nie jest więc kluczową sprawą, gdzie w tabeli „Analizy” wpisujemy daną kompetencję, ale istotne jest, aby opiekun w ogóle dostrzegł tę potrzebę lub mocną stronę.

Pamiętajmy również, że nie ma konieczności odpowiadania na wszystkie pytania. Są to raczej podpowiedzi zagadnień, służące zastanowieniu się nad poszczególnymi kompetencjami dziecka i znalezieniu ważnych dla rozwoju dziecka sfer, o które należy zadbać. Wyodrębnione potrzeby dziecka będą potem szczególnie widoczne w planach miesięcznych, gdzie zostaną ujęte w formie konkretnych zadań do wykonania wraz z dzieckiem.

Warto jednak pamiętać, że im obszerniejsza analiza, tym lepszy ogląd dziecka. Wymaga to zwykle kilku miesięcy znajomości dziecka i wzmacniania z nim więzi. Wykonywanie tego narzędzia wymaga od koordynatora m.in. dużej uważności, analizowania obserwacji oraz zaangażowania w poznawanie dziecka i jego świata.

Pamiętaj:

Analiza mocnych stron i potrzeb traci swoją aktualność w miarę realizacji zadań ujętych w potrzebach. Należy sprawdzać jej aktualność.

Informacje do analizy mocnych stron i potrzeb można czerpać z: obserwacji dziecka, rozmów z dzieckiem, rodziną i innymi ważnymi dla dziecka osobami, z analizy innych narzędzi, takich jak genogram, ekomapa itd.

Wyjaśnienia:

Podstawą właściwego wykonania analizy mocnych stron i potrzeb dziecka w rodzinie jest odpowiednia klasyfikacja potrzeb uwzględniająca wszystkie aspekty rozwoju człowieka, w tym szczególnie zagadnienie więzi, jako szczególnie istotnego dla rozwoju wszystkich innych kompetencji wzrastającego dziecka. Dotychczas stosowana klasyfikacja potrzeb Maslow’a wydaje się tu nieadekwatna, ze względu ujęcie sugerujące, jakoby potrzeby związane z bezpieczeństwem i zaspokojeniem podstawowych potrzeb były podstawą rozwoju człowieka, podczas gdy nauka o więzi udowodniła, że właśnie bliska relacja z opiekunem podstawowym jest priorytetowa w stosunku do zaspokajania potrzeb fizjologicznych. W powyższej analizie mocnych stron i potrzeb przyjęto klasyfikację mocnych stron i potrzeb stosowaną w wielu programach anglosaskich. Stosowane tam pięć kategorii kompetencji zostało wypełnione szczegółowymi podkategoriami, co umożliwia bardzo wnikliwą analizę kompetencji dziecka lub dorosłych. Taki sposób klasyfikacji bardziej odpowiada celowi konstrukcji planów, którym będzie tu dokonanie dokładnej analizy mocnych stron i potrzeb dziecka i rodziny oraz sporządzenie planu usługi w konkretnej sytuacji kryzysu lub zmiany.

Pięć podstawowych kategorii mocnych stron i potrzeb:

I. Umiejętności i potrzeby opiekuńcze (zapewnienie odpowiedniej opieki i bezpieczeństwa). Są to umiejętności związane z zapewnieniem bezpieczeństwa i właściwej opieki, w tym odpowiednich warunków mieszkaniowych, higieny, ubrania, wyżywienia. Chodzi tu również o proces adaptacji

dziecka do warunków rodziny zastępczej, bezpieczeństwa w pokoju, w którym mieszka, adaptacji w nowej szkole.

II. Umiejętności i potrzeby związane z rozwojem dziecka oraz kompensowaniem opóźnień rozwojowych. Chodzi tu o takie potrzeby rozwojowe dzieci, jak potrzeby zdrowotne, potrzeby związane z rozwojem fizycznym, potrzeby edukacyjne, rozwój zainteresowań, potrzeby emocjonalne, wzmacnianie poczucia wartości, potrzeby wyższe czy potrzebę przyjemności i zabawy. Jest to najbardziej pojemna kategoria mocnych stron i potrzeb uwzględniająca wiele aspektów rozwoju dziecka.

III. Umiejętności i potrzeby związane ze zdolnością do więzi z najbliższymi osobami w rodzinie. Dotyczy to umiejętności zaakceptowania przez rodziców zastępczych faktu, że dziecko ma podstawowe więzi ze swoimi bliskimi (opiekunami podstawowymi) i więzi te ukształtowały jego obecne kompetencje w różnych dziedzinach życia. Ta kategoria dotyczy również umiejętności akceptacji pochodzenia dziecka, wzmacniania w nim poczucia przynależności do rodziny, odbudowywanie wspomnień i bezpośredniego wzmacniania więzi poprzez kontakty pośrednie i bezpośrednie, jak również realizację planu pracy z dzieckiem i rodziną, którego celem powinno być pojednanie dziecka z najbliższymi.

IV. Umiejętności i potrzeby związane ze wzmacnianiem trwałych i pozytywnych związków dziecka z rówieśnikami i dorosłymi. Kategoria ta dotyczy umiejętności nawiązywania więzi między opiekunem a dzieckiem, jak również ułatwiania nawiązywania trwałych i pozytywnych więzi z innymi ważnymi dla dziecka osobami. Chodzi tu również o ułatwianie dzieciom nawiązywania takich związków rówieśniczych, które mają na dziecko budujący, pozytywny wpływ.

V. Umiejętności i potrzeby społeczne, związane z umiejętnością pracy zespołowej. Jest to niezwykle ważna kategoria kompetencji odnosząca się do współpracy zespołowej w placówce opiekuńczo wychowawczej, w społeczności, współpracy ze specjalistami, ważnymi dla dziecka i rodziny osobami i instytucjami.

ANALIZA MOCNYCH STRON I POTRZEB DZIECKA tabela

PLAN PRACY Z DZIECKIEM

Dla dziecka: ..... Sporządził(a).....

Data: .....

(Uwaga: Poniższe pytania w tabeli są jedynie wskazówkami i należy je traktować, jako przykładowe i jako pomoc w samodzielnym wykonaniu analizy).

I Potrzeby opiekuńcze

	Mocne strony	Potrzeby - Plan
Bezpieczeństwo, adaptacja Dziecko (dzieci): Czy i po czym poznajesz, że: - dziecko czuje się bezpiecznie w placówce, w swoim pokoju? - ktoś mu nie zagraża w placówce? - czuje się akceptowane w placówce? - ma do kogo się zwrócić w chwili niepewności lub zagrożenia? - ma wsparcie we wchodzeniu w inne środowiska (szkoła, inne)? - rozmawia się z nim o jego przyszłości i planach wobec niego? - Co jeszcze można zrobić, aby czuło się akceptowane i bezpieczne? - Co można zrobić, aby dziecko znało plan wobec niego (wiedziało co z nim będzie) i		

uczestniczyło w jego opracowaniu i realizacji? - Gdzie poza placówką dziecko czuje się bezpiecznie?		
Wygląd fizyczny Dziecko w placówce: Opis faktów: włosy, oczy, rysy twarzy, wzrost, postawa, dbałość o siebie, adekwatność wyglądu do wieku - Czy dziecko akceptuje swój wygląd? - Co już zrobiono i co jeszcze można byłoby zrobić, aby dziecko akceptowało siebie i swój wygląd? - W jaki sposób dziecko jest wspierane przez dorosłych w kwestiach swojego wyglądu? - Czy potrafi rozmawiać na temat swojego wyglądu z wychowawcą? - Kto decyduje o doborze ubrań?		
Ubrania - Czy dziecko ma odpowiedni strój do okoliczności i pory roku (szkoła, dom, sport, galowy), dodatki, obuwie, czy potrafi dobrać, gdzie i jak przechowuje ubrania, czy dba o nie, stan higieniczny) - Czy ma umiejętności prania, prasowania swoich rzeczy (stosownie do wieku)? - Czy i jak to poznajesz, że dziecko ma możliwość decydowania o wyborze ubrania?		
Terytorium - Czy ma swoje wyodrębnione miejsce, czy widać, że to przestrzeń tego właśnie dziecka – i po czym to poznasz? - Czy posiada rzeczy, które pomagają wyznaczyć to terytorium? - Czy posiada rzeczy, pamiątki przywiezione z domu rodzinnego? - Czy organizował swoje terytorium? - Czy posiada swoje terytorium w domu rodzinnym? - Czy dba o swoje terytorium? - Czy szanuje cudze terytorium (zna granice, szanuje intymność)? - Co można byłoby zrobić, aby jeszcze bardziej uczyć dziecko budowania i ochrony swojej przestrzeni? - Gdyby zapytać dziecko - jak ono urządziłoby swoją przestrzeń w placówce?		
Pożywienie Czy znasz odpowiedzi na następujące pytania i po czym to poznasz (skąd wiesz): - Co dziecko lubi jeść? - Na jakie potrawy jest uczulony, jakich potraw powinno unikać? - Co potrafi przygotować samo potrawy odpowiednio do wieku i czy ma w tym wsparcie dorosłych?? - Czy (i jak to widać), że potrafi zrobić zakupy spożywcze? - Jakie ma zwyczaje żywieniowe? - Czy potrafi, lubi nakrywać stół, sprzątać po jedzeniu, zmywać itd. Kiedy to robi? - Czy to lubi? Czy robi to sam, czy z kimś? - Czy potrafi jeść zgodnie z normami społecznymi? - Czy jada regularnie posiłki? - Czy chętnie je nowe potrawy? - Czy zachowuje post? (i z jakich powodów) - Czego jeszcze w tej dziedzinie można dziecko nauczyć?		
Własności Czy i po czym poznajesz, że dziecko posiada własne skarby i pamiątki? - Czy dziecko ma własne urządzenia elektrotechniczne (np. telefon), zabawki itp., - - Kto wspiera dziecko w wyposażeniu w rzeczy związane z jego zainteresowaniami? - Czy te rzeczy mają swoje miejsce, czy są bezpieczne?		

<ul style="list-style-type: none"> - Czy dba o rzeczy innych lub wspólne? - Czy zna pojęcie własności? - Czy pożyczka innym rzeczy, czy pożyczka rzeczy od innych i czy dba o ich los? - Czy zna konsekwencje przywłaszczenia cudzych rzeczy? 		
---	--	--

II Potrzeby rozwojowe i kompensowanie opóźnień rozwojowych

	Mocne strony	Potrzeby -Plan
Zdrowie i higiena Po czym poznajesz, że dziecko ma wiedzę na temat swój stan? <ul style="list-style-type: none"> - Czy były i są robione bilanse zdrowia? - Czy choruje przewlekłe (stałe konsultacje lekarskie, przyjmowane leki)? - Czy ma stwierdzone zaburzenia emocjonalne? Przez kogo? - Czy jest w normie intelektualnej? Czy rodzina wie, jak postępować w przypadku dzieci z obniżoną normą intelektualną? Czy rodzice / opiekunowie wiedzą, jakie mogły być przyczyny takiego stanu i co można zrobić, aby pomóc dziecku w rozwoju? - Czy dziecko jest zaszczepione wg kalendarza szczepień? - Czy ma zdrowe zęby? - Czy właściwie sygnalizuje chorobę i ból? (I jak) - Czy stosuje się do zaleceń lekarskich? - Czy potrafi samodzielnie pójść do lekarza? (w przypadku nastolatków) - Czy potrafi dbać o higienę czy dba regularnie? - Czy posiada środki higieniczne, kosmetyki i zna ich zastosowanie? - Czy ma nałogi? - Czy ma wiedzę na temat zdrowia? Czy wie, jak chronić własne zdrowie? 		
Rozwój fizyczny i płciowy Czy i po czym to wnioskujesz: <ul style="list-style-type: none"> - że dziecko jest sprawne fizycznie adekwatnie do wieku? - Jakie zajęcia sportowe lubi? Czy ma właściwą postawę/ sylwetkę? - Czy rozumie reakcje fizjologiczne i objawy rozwojowe organizmu? - Czy dziecko jest na właściwym etapie rozwoju płciowego (oznaki dojrzewania, zainteresowanie płcią przeciwną, inne)? - Czy posiada wiedzę dotyczącą seksualności, relacji damsko-męskich, środków antykoncepcyjnych? 		
Edukacja <ul style="list-style-type: none"> - Do jakiej klasy i szkoły chodzi dziecko? - Czy dziecko lubi chodzić do szkoły/ uczyć się? - Czy powtarzało wcześniej klasy? - Czy regularnie chodzi do szkoły? - Co go motywuje do nauki? - Czy jest akceptowane w klasie (skąd o tym wiesz)? - Jak jest postrzegane przez nauczycieli? - Czy jest aktywne na zajęciach szkolnych i pozalekcyjnych (i skąd to wiesz)? - Jakie ma ulubione przedmioty? - Jakie sprawiają mu trudność, w czym ma zaległości? - W czym dziecku należy pomagać i w jaki sposób (zajęcia dodatkowe, współpraca ze szkołą, korepetycje)? - W jakich przedmiotach nie trzeba mu pomagać? - Czy uczy się samodzielnie? 		

<ul style="list-style-type: none"> - Czy umie prosić o pomoc w nauce? - Czy ma dobrą pamięć? - Czy starannie prowadzi zeszyty? - Czy jest obowiązkowe, systematyczne? - Czy potrafi zdobywać informacje z różnych źródeł? - W czym (w jakich przedmiotach) ma szanse najbardziej rozwinąć swoje talenty? - Kim mógłby być w przyszłości? - Co sam mówi o swojej przyszłości? - Jakie są plany, marzenia dziecka w sferze edukacji? Kto ma je w tym wspierać? 		
<p>Zainteresowania</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jak dziecko spędza czas wolny? - Czym się interesuje i jakie zainteresowania warto rozwijać? - Czy ma szczególne talenty lub pasje i czy je rozwija? - Ile czasu poświęca na swoje zainteresowania? - Czego potrzebuje, aby rozwijać zainteresowania, pasje? - Czy potrzebuje znalezienia zainteresowania? - Na jakim polu mógłby poczuć się silny/doceniony? - Czy jego osiągnięcia są doceniane na szerszym forum? - Czy posiada motywację do działania? - Jakie programy wybiera w telewizji? - Kto zachęca dziecko do czytania? - Czy dziecko ma zainteresowania szkodliwe dla jego rozwoju – i jak je ograniczać? 		
<p>Potrzeby wyższe</p> <p>stosunek i wiedza dziecka do zagadnień i postaw:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Religi i wiary -Przyjmowanie sakramentów -Obchodzenie świąt -Wiedza o świecie: kto rozbudza ciekawość dziecka i zainteresowanie bieżącymi - wydarzeniami poprzez np. rozmowy, wspólne oglądanie wiadomości, czytanie - gazet itd. (wiadomości, gazety) -System wartości, autorytety – Kto jest autorytetem u dziecka? (m.in. kto ukazuje dziecku autorytety, rozmawia na tematy dobra i zła, wartości moralnych?) -Kino, teatr, sztuka, muzyka = kultura -Kto wspiera dziecko w rozbudzeniu zainteresowań filmem, teatrem, sztuką? -Patriotyzm -Tolerancja -Miłość -Wrażliwość na piękno/estetyka -Rodzina/macierzyństwo -Pomoc innym/wolontariat <p>Czy dziecko ma świadomość istnienia potrzeb wyższych, czemu służą?</p> <p>Czy dziecko widzi realizację tych potrzeb w rodzinie?</p> <p>Jakie dziecko ma marzenia i czy o nich mówi?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ile czasu poświęca na realizację potrzeb wyższych? 		
<p>Potrzeby emocjonalne</p> <p>Po czym poznajesz, że dziecko potrafi rozpoznać i nazywać swoje emocje?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy i jak wyraża emocje? - Czy potrafi wyrażać emocje w sposób akceptowany społecznie? - Czy zna sposoby odreagowywania emocji? - Jakie emocje dominują w jego zachowaniu, jaki ma temperament? 		

<ul style="list-style-type: none"> - Czy rozpoznaje emocje u innych? - Czy jest empatyczny - Jak reaguje na emocje innych (zbieżność, uległość, asertywność, wycofanie, agresja, itp.)? - Czy maksymalizuje/minimalizuje emocje? - Czy maskuje emocje - Jakie sytuacje wywołują szczególnie silne emocje? - Jak reaguje na konflikty i czy umie je rozwiązywać? - Czy umie przegrywać, jak reaguje na niepowodzenia? - Czy umie wygrywać/ przyjmować komplementy? - Czy wyraża swoje potrzeby? - Czy potrafi rozmawiać o emocjach? - Czy korzysta lub powinien korzystać z pomocy specjalistycznej w zakresie potrzeb emocjonalnych? 		
<p>Radzenie sobie ze stratą (np. separacja od rodziny)</p> <p>Czy znasz odpowiedzi na następujące pytania, po czym to wnioskujesz?:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy dziecko zna przyczyny (fakty) dotyczące kryzysu w swojej rodzinie? Czy dziecko ma obiektywny, adekwatny do rzeczywistości obraz rodziców/rodziny? <p>Na jakim etapie przeżywania straty jest dziecko:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. niedowierzanie/wypieranie 2. targowanie się 3. złość/ poczucie winy 4. depresji/ agresja 5. pogodzenie się 6. realizacja planu po stracie. <ul style="list-style-type: none"> - Jakie dziecko ma sposoby radzenia sobie ze stratą (konstruktywne/ destrukcyjne)? - Kto i jak udziela dziecku wsparcia? - Jak dziecko mówi o stratach? - Za kim/czym tęskni? - Czy doświadczało wcześniej zmian opiekunów, miejsc opieki i było do tego przygotowane? - Co można byłoby zrobić, aby pomóc dziecku przeżywać stratę i przechodzić do kolejnego etapu przeżywania straty? 		
<p>Poczucie wartości:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy dziecko ma poczucie wartości, z czego jest dumne, czy zna swoje mocne strony, czy jest chwalone i za co? <p>Przynależność</p> <ul style="list-style-type: none"> - Do kogo ma poczucie przynależności: rodzeństwo, rodzice, rówieśnicy, krewni ..? - Co dziecku daje takie poczucie przynależności? <p>Władza</p> <ul style="list-style-type: none"> - O czym dziecko może decydować (ubiór, zakupy, zainteresowania, wydawanie pieniędzy, jedzenie, wystrój pokoju...)? - O czym dziecko decydowało w przeszłości? - Czy zabiera głos na forum rodziny? Czy ma swoje zdanie? - Czy posiada przywileje? - Czy podejmuje ryzyko? <p>Niepowtarzalność</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jaka umiejętność, postawa, cecha odróżnia go od innych ? - Co w wyglądzie go wyróżnia? - Czy ma talenty? <p>Wzorce</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kto jest dla niego wzorcem/ autorytetem (osoby z rodziny, wychowawca, postać 		

<p>fikcyjna, itp)?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Co jest dla niego wzorcem, jakie zachowanie, cecha, jaki talent, umiejętność? - Czy ma kontakt z tymi osobami, cechami? - Jaki ma cel w życiu? - Czy ma negatywne wzorce/konflikt z prawem? 		
<p>Umiejętności życiowe</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jakie dziecko ma umiejętności w zakresie prac domowych, samoobsługi, załatwiania spraw urzędowych? W jakim stopniu są one adekwatne do wieku? - Jakie posiada umiejętności w zakresie samodzielnego poruszania się w mieście, podróżowania? <p>Po czym poznajesz, że dziecko potrafi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - planować wydatki, kieszonkowe, oszczędzać? - przygotować posiłek? - sprzątać, prać, prasować, zmywać, obsługiwać sprzęty gosp., itp.? - zrobić jadłospis i zakupy? - załatwić sprawę w urzędzie? - zdobywać potrzebne mu informacje? - podejmować samodzielne decyzje? - stosować zasady kultury osobistej, używa słów grzecznościowych? - okazywać szacunek starszym? - przyjmować gości? - zachować się przy stole, używać sztućców? - wykazywać umiejętności organizacyjne? 		
<p>Umiejętność planowania, zarządzania czasem</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy dziecko potrafi planować, zarządzać czasem, wywiązywać się z zaplanowanych zadań, doprowadzać do końca podjęte przedsięwzięcia, - budować plany na przyszłość, zaplanować dzień, tydzień, dalszą przyszłość, - przewidywać konsekwencje swojego postępowania? - wykazywać motywację i inicjatywę do działań? - realnie oszacować własne możliwości? - być punktualnym? (Czy zna się na zegarku?) - Czy dziecko wraz z tobą, chętnie układa plany i wskazuje osoby współpracujące (i po czym to poznajesz)? - Czy dziecko planuje wydatki? - Czy potrafi oszczędzać, zbierać na jakiś cel? 		
<p>Umiejętność zabawy</p> <ul style="list-style-type: none"> - W jaki sposób dziecko się bawi, co je cieszy, co relaksuje? - Czy potrafi bawić się z innymi? - Czy potrafi się bawić sam? - Czy ma wyobraźnię? Czy jest kreatywne? - Jakie gry, zabawy zna (planszowe, karciane, komputerowe, zespołowe, towarzyskie, sportowe) i jakich mógłby się nauczyć? - Czy inicjuje zabawy? Czy potrafi się bawić? - Czy i po czym to poznajesz, że gry pomagają dziecku nawiązywać i wzmacniać relacje? 		

III Potrzeba wzmacniania więzi z rodziną

	Mocne strony	Potrzeby - Plan
Relacje pomiędzy członkami rodziny (dotyczy relacji z rodzicami dziecka)		

<ul style="list-style-type: none"> - Jaki jest prawdopodobny wzorzec więzi u dziecka i na czym się opierasz w takiej opinii? - Kto przypuszczalnie jest opiekunem podstawowym dziecka (zgodnie z nauką o więzi)? - Jaki dziecko ma stosunek do rodziców, jakie emocje wyraża wobec nich, czy są autorytetem dla niego? - Czy ma adekwatny obraz rodziców/ rodziny? - Jak zachowuje się przy rodzicach? - Czy czuje się bezpiecznie w domu rodzinnym? - Co o nich mówi, czy chce z nimi przebywać, spędzać czas? - Jak rodzice zachowują się wobec dziecka? - Jakie emocje dominują w relacji dziecka z rodzicami? - Jakie zadania rodzice wykonują na rzecz dziecka? - Czy wzajemnie pamiętają o uroczystościach i świętach? - Czy dziecko pamięta o zmarłych członkach rodziny? - Czy rodzice wyposażają dziecko w jakieś rzeczy? - Czy są konflikty między dzieckiem a rodzicami i na jakim polu? - Czy dziecko jest „w układzie” z jednym z rodziców? - Jakie w rodzinie są zwyczaje warte pielęgnowania? - Jakie są wzorce rodzinne przekazywane przez pokolenia? - Czy w rodzinie są tajemnice? - Czy dziecko ucieka z domu, a jeśli tak, to dokąd? 		
<p>Relacje z rodzeństwem</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy dziecko ma rodzeństwo i gdzie ono jest? - Jak często się spotykają, z kim i co robią w tym czasie? - Czy dziecko zna całe rodzeństwo? - Jaki dziecko ma stosunek do rodzeństwa (jaki do kogo – i skąd to wiesz)? - Czy ma rodzeństwo przyrodnie i jaki jest stosunek do niego? - Jaką rolę dziecko pełni wśród rodzeństwa (opiekuńcza, podległa, dominująca, wycofana, partnerska...) – i po czym to poznajesz? Którym jest z kolei dzieckiem i czy ma to jakieś znaczenie? <p>Czy i po czym poznajesz, że dziecko</p> <ul style="list-style-type: none"> - czerpie wzór zachowania, lub samo nim jest dla rodzeństwa? - miewa konflikty z rodzeństwem (czego dotyczą i jak je rozwiązują)? - bawią się chętnie razem? - spędzają razem święta, uroczystości? - wspierają się wzajemnie? - są podtrzymywane relacje z rodzeństwem mieszkającym poza rodziną? - Co powinno się stać, aby relacje dziecka z rodzeństwem były optymalne dla dziecka? 		
<p>Relacje z dalszą rodziną</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy dziecko zna dziadków (z obu stron) i czy ma z nimi kontakt, co o nich mówi? - Kogo jeszcze zna z dalszej rodziny? - Czy rozumie swój genogram lub drzewo genealogiczne? - Z kim, jak często i z czyjej inicjatywy utrzymywane są relacje? - Kto bierze udział w ważnych dla dziecka wydarzeniach? - Kto z tych osób mógłby wspierać dziecko, w jakim zakresie, jak to sprawdzić? - Kto z członków rodziny mógłby pełnić ważną rolę dla dziecka w przyszłości? (np. w procesie usamodzielnienia?) - Kto jest pozytywnym wzorcem/ autorytetem dla dziecka? 		

<ul style="list-style-type: none"> - Jakie emocje wywołują u dziecka te osoby? - Czy są konflikty w rodzinie? - Czy dziecko chciałoby poszerzyć wiedzę o własnej rodzinie? - Kto z rodziny jest pozytywnym wzorem dla dziecka? 		
--	--	--

IV Potrzeba wzmacniania trwałych, pozytywnych więzi z rówieśnikami i dorosłymi

Rówieśnicy i inne dzieci Czy i po czym poznajesz, że dziecko: <ul style="list-style-type: none"> - ma szczególnie ważnych znajomych? (I czy wiekowo odpowiadają wiekowi dziecka?) - akceptuje rówieśników? - rówieśnicy mają wpływ na dziecko? - jest wzorem zachowania dla innych? - jest stałe w relacjach? - rozróżnia znajomość, koleżeństwo, przyjaźń? - potrafi współdziałać, rywalizować? - tworzy związek, ma sympatię? - umie zachować się wobec płci przeciwnej? 		
Opiekun prowadzący/wychowawca <ul style="list-style-type: none"> - Ile czasu (od jak dawna) opiekun jest odpowiedzialny za to dziecko? - Czy były zmiany opiekunów, ile? - Jakie są relacje między opiekunem a dzieckiem? - Czy dziecko zna rolę opiekuna? - Czy okazują sobie sympatię, lojalność, więź? - Czy opiekun jest autorytetem i cieszy się szacunkiem dziecka /czy są zachowane granice? - Czy opiekun został zaakceptowany przez rodzinę dziecka? Po czym to widać? - Czy występują konflikty, na jakim polu, kto może pomóc? - Czy dziecko zwraca się z potrzebami do opiekuna? - Czy razem z dzieckiem ustalany jest plan współpracy? - Czy należy wzmacniać, podtrzymywać, czy rozluźniać więź z opiekunem? 		
Inni dorośli <ul style="list-style-type: none"> - Czy w życiu dziecka są ważni dorośli spoza rodziny? - Kto jest autorytetem/wsparciem? - Czy może liczyć na ich pomoc (teraz lub/ i przy usamodzielnieniu) i w czym konkretnie? - Jak często się spotykają i gdzie? - Czy dziecko miało rodzinę zaprzyjaźnioną, jakie są relacje? - Czy inni dorośli mają udział w planie pracy dziecka? - Czy są znajomości z dorosłymi niewskazane, jak je ograniczać, kto może być alternatywą? - Co dziecko mówi o dorosłych i dorosłości? - Jak wyobraża sobie siebie, jako dorosłego? 		

V Potrzeby społeczne i umiejętności pracy zespołowej

<p>Funkcjonowanie w grupie (placówce opiekuńczej)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Czy zna zasady grupy w placówce i się do nich stosuje? Co na to wskazuje? - Jaką ma pozycję w grupie, kim w niej jest (dominuje- lider, podporządkowany- wykorzystywany, partnerski- koleżeński, bierny, wycofany...)? - Czy jest akceptowany w placówce? - Jaką rolę pełni w grupie dzieci z placówki? - Czy robi coś na rzecz placówki? - Czy zabiera głos na forum społeczności/podczas zebrań? - Czy ma inicjatywę w placówce? - Czy utożsamia się z placówką? - Czy należy dziecko integrować z grupą? <p>Czy ma kompetencje komunikacyjne (otwartość, mówienie wprost, dobór słów, inne)?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jak wyobraża sobie opuszczenie placówki? 		
<p>Funkcjonowanie w szkole</p> <p>Stosunek dziecka, (opisz na zagadnienia):</p> <ul style="list-style-type: none"> - chodzi do szkoły i jak regularnie? - akceptuje/nie akceptuje szkoły, lubi/nie lubi chodzić do szkoły (i dlaczego)? - powtarzało klasę? - szkoła jest adekwatna do kompetencji dziecka? - jest związany z klasą? - jest lubiany/akceptowany w klasie? - Jaką ma pozycję w klasie (i skąd to wiesz)? - Czy udziela się na rzecz klasy, udział w przedsięwzięciach, wycieczkach? - Jakie ma relacje z nauczycielami? - Czy umie prosić o pomoc nauczycieli/ dzieci? - Czy nauczyciele go akceptują, pomagają? - Czy dziecko pomaga innym? - Jaką szkoła pełni rolę dla dziecka? - Czy są potrafi zadbać o przestrzeganie swoich praw w szkole i ochronę przed przemocą i arbitralnością? 		
<p>Funkcjonowanie w innych grupach i środowiskach</p> <ul style="list-style-type: none"> - Do jakiej grupy, poza klasą i grupą, należy dziecko: kółko, drużyna, fanklub, zespół...(lub inne destrukcyjne)? - Jaką ma tam pozycję? - Jaki system wartości ma ta grupa i jaki wpływ wywiera na dziecko? - Jak ograniczyć zły wpływ grupy i gdzie szukać alternatywy? - Jak wspierać rozwój dziecka w grupie rówieśniczej? - Czy dziecko ma poprawne relacje z sąsiadami i środowiskiem lokalnym (i jak to poznajesz)? - Czy potrafi się zachować w miejscach publicznych: kinie, restauracji, kościele, itp., czy zna zasady życia społecznego, kultury osobistej? - Czy dziecko czuje się samotne? I jaka jest tego przyczyna, co można zrobić? - Czy rodzice wiedzą, co można zrobić, aby pomóc dziecku w nabywaniu umiejętności społecznych, w tym szczególnie w relacjach z rówieśnikami? 		
<p>Funkcjonowanie (role) w rodzinie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jaką rolę pełni wobec matki, kim jest dla niej? - Jaką rolę pełni wobec ojca, kim jest dla niego? - Jaką rolę pełni wobec rodzeństwa? - Jakie modele wychowania i ról obowiązywały w rodzinie? 		

<ul style="list-style-type: none"> - Jaki model komunikacji obowiązywał w rodzinie? - Które w kolejności urodzenia jest dziecko? - Jaką ma pozycję w rodzeństwie, kim jest między nimi? - Czy dobrze czuje się w towarzystwie członków rodziny? - Z kim jest najbardziej związany z rodziny i dlaczego? - Jaką dziecko ma pozycję w rodzinie? - Jaką miał pozycję będąc w rodzinie? - Jak rodzina radzi sobie z utratą dziecka? - Jakie rodzina zna sposoby rozwiązywania sytuacji trudnych, konfliktów, jak to wpływa na dziecko? - Czy stosunek rodziny do dziecka i dziecka do rodziny się zmienił/zmienia? Jakie dziecko ma wyobrażenia, marzenia na temat rodziny? 		
---	--	--

PODSTAWY PRAWNE USAMODZIELNIANIA

Czym jest usamodzielnienie?

To proces, który rozpoczyna się już z chwilą przyjęcia małoletniego do placówki lub rodziny zastępczej i formalnie trwa od 18 do 25 roku życia. Ma on na celu wejście osoby usamodzielnianej w dorosłe, samodzielne życie w integracji ze środowiskiem. Tuż przed osiągnięciem pełnoletności osoba usamodzielniana wspólnie z opiekunem procesu spisuje indywidualny program usamodzielnienia. Ocenę realizacji programu dokonuje się po ukończeniu przez nią 25 lat, chyba, że usamodzielnienie wychowanka nastąpi wcześniej. Wychowankowie po formalnym zakończeniu programu mogą nadal korzystać ze wsparcia, poradnictwa i pracy socjalnej.

Indywidualny Program Usamodzielnienia

Dokument określający wszystkie ważne dla przyszłości młodego człowieka aspekty usamodzielnienia, opracowany przez wychowanka przy współudziale opiekuna. Dobrze opracowany program pozwala na szczegółowe zaplanowanie drogi życiowej usamodzielnianego wychowanka, w tym planu kontynuowania nauki. Program zawierający zobowiązanie wychowanka do realizacji poszczególnych etapów programu, zatwierdzony przez PCPR staje się podstawą do przyznania świadczeń związanych z usamodzielnieniem.

Program ten określa obowiązki osoby usamodzielnianej, w tym: formy uzyskania wykształcenia, podjęcia zatrudnienia, uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych, uzyskania należnych świadczeń wraz z terminem ich realizacji. Treść programu wypełniają obowiązki usamodzielnianego wychowanka oraz zobowiązania podjęte przez opiekuna usamodzielnienia. W przypadku zmiany sytuacji życiowej osoby usamodzielnianej może ona wraz z opiekunem dokonać zmian w programie a następnie przedstawić go do zatwierdzenia PCPR. Niewykonywanie obowiązków przez osobę usamodzielnianą może spowodować odmowę lub zawieszenie wypłacania świadczeń pieniężnych. Przystąpienie do Indywidualnego Programu Usamodzielnienia jest dobrowolne, ale nie wszyscy mogą być uczestnikami tego programu. Przyznanie pomocy udzielane jest w formie decyzji administracyjnej.

Kim jest usamodzielniany wychowanek ?

To osoba, która osiągnęła pełnoletność przebywając na podstawie postanowienia sądu w pieczy zastępczej (rodzina zastępcza, całodobowa placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego i socjalizacyjnego, specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy, dom pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, specjalny ośrodek wychowawczy, młodzieżowy ośrodek wychowawczy, młodzieżowy ośrodek socjoterapii (który zapewnia całodobową opiekę), schronisko dla nieletnich, zakład poprawczy),

- nie posiada wystarczającej wiedzy o otaczającym go środowisku,
- nie potrafi poradzić sobie ze sprawami związanymi z codziennym życiem,
- ma problemy z samodzielnym podejmowaniem decyzji.

Formy pomocy w ramach programu usamodzielnienia

Zgodnie z ustawą z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej oraz Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie osoba usamodzielniana zostaje objęta pomocą, mającą na celu jej życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem poprzez:

- pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki;
- pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej;
- pomoc pieniężną na usamodzielnienie;

Pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki przyznaje się na czas nauki, do czasu jej ukończenia, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 25 lat. Wysokość pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki wynosi 526,00 zł miesięcznie. Pomoc ta przysługuje osobie, która przebywała w rodzinie zastępczej niezawodowej, rodzinie zastępczej zawodowej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej czy regionalnej placówce opiekuńczo-wychowawczej co najmniej rok, lub rodzinie zastępczej spokrewnionej co najmniej 3 lata, a udziela jej powiatowe centrum pomocy rodzinie właściwe ze względu na miejsce zamieszkania przed umieszczeniem w pieczy zastępczej.

Pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki przyznaje się po przedłożeniu przez usamodzielnianego wychowanka na początku każdego semestru aktualnego zaświadczenia szkolnego potwierdzającego kontynuowanie nauki w szkole, w zakładzie kształcenia nauczycieli, w uczelni, na kursach, jeśli ich ukończenie jest zgodne z Indywidualnym Programem Usamodzielnienia, u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego oraz wniosku zaopiniowanego przez opiekuna usamodzielnienia. Pomoc ta przyznawana jest na czas trwania roku szkolnego i akademickiego.

Uwaga: Od 1 czerwca 2018 r. obowiązują zmiany wprowadzone Obwieszczeniem Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 marca 2018 r. w sprawie wysokości kwot świadczeń przysługujących rodzinie zastępczej i prowadzącemu rodzinny dom dziecka oraz wysokości pomocy dla osoby usamodzielnianej (MP 2018.326), na podstawie art. 86 ust. 3 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej udzielana jest przez powiatowe centrum pomocy rodzinie właściwe ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej zgodnie z terminem zawartym w indywidualnym programie usamodzielnienia. Pomoc ta może zostać wykorzystana na:

- wyposażenie mieszkania w niezbędne urządzenia domowe,
- zakup materiałów niezbędnych do przeprowadzenia remontu,
- zakup pomocy naukowych,
- zakup sprzętu, który może posłużyć do podjęcia zatrudnienia,
- zakup sprzętu rehabilitacyjnego.

Pomoc na zagospodarowanie jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200,00 zł. Wypłacana jest jednorazowo, nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26 r.ż., w wysokości nie niższej niż 1577,00 zł. Natomiast w przypadku osoby legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym albo znacznym stopniu niepełnosprawności w wysokości nie niższej niż 3154,00 zł. Wniosek o przyznanie pomocy na zagospodarowanie w formie rzeczowej składa się w powiecie właściwym ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej.

Pomoc pieniężna na usamodzielnienie jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200,00 zł. Pomoc pieniężna na usamodzielnienie wypłacana jest po zakończeniu przez osobę usamodzielnianą pobierania pomocy na kontynuowanie nauki. Pomocy tej udziela powiatowe centrum pomocy rodzinie właściwe ze względu na miejsce pochodzenia osoby usamodzielnianej oraz zgodnie z terminem zawartym w indywidualnym programie usamodzielnienia.

Wysokość pomocy na usamodzielnienie uzależniona jest od formy i okresu pobytu w pieczy zastępczej.

Wysokość pomocy na usamodzielnienie zgodnie z Ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej dla osoby usamodzielnianej wynosi:

- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną – nie mniej niż 3470,00 zł., jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej 3 lat;
- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-wychowawczą:
  - a) nie mniej niż 6939,00 zł. – jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres powyżej 3 lat,
  - b) nie mniej niż 3470,00 zł. – jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres od 2 do 3 lat,
  - c) nie mniej niż 1735,00 zł. – jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres poniżej 2 lat, nie krócej jednak niż przez okres roku.

Pomoc pieniężna na usamodzielnienie może zostać wypłacona w zależności od ustaleń indywidualnego programu usamodzielnienia, jednorazowo lub w ratach, nie później jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26 r.ż.

Warunki przyznania pomocy

wskazanie przez osobę usamodzielnianą, co najmniej na 2 miesiące przed osiągnięciem przez nią pełnoletności, danych osobowych osoby, która podejmuje się pełnienia funkcji opiekuna usamodzielnienia, przedstawienie pisemnej zgody tej osoby oraz uzyskanie zgody kierownika PCPR; opracowanie wspólnie z opiekunem usamodzielnienia, co najmniej na miesiąc przed osiągnięciem pełnoletności programu usamodzielnienia, zobowiązanie się przez osobę usamodzielnianą do jego realizacji i zatwierdzenie go przez kierownika PCPR;

- złożenie wniosku o przyznanie pomocy;
- spełnienie kryterium dochodowego
- pobyt w placówce, o której mowa w ustawie pieczy zastępczej powyżej 1 roku, na podstawie orzeczenia sądu.

Powody zaprzestania pomocy

Przyznania pomocy pieniężnej na usamodzielnienie, zagospodarowanie lub kontynuowanie nauki można odmówić w przypadku, gdy:

- istnieje uzasadnione przypuszczenie, że pomoc zostanie wykorzystana niezgodnie z celem, na jaki została przyznana;
- osoba usamodzielniana przed osiągnięciem pełnoletności opuściła samowolnie pieczę zastępczą;
- osoba usamodzielniana porzuciła naukę umożliwiającą jej przygotowanie zawodowe i nie podejmuje zatrudnienia;
- stosunek pracy z osobą usamodzielnianą został rozwiązany bez wypowiedzenia z winy pracownika;
- osoba usamodzielniana bez uzasadnionej przyczyny uchyla się od podjęcia proponowanego jej zatrudnienia;
- osoba usamodzielniana została skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub przestępstwo skarbowe.

Powody zawieszenia pomocy na usamodzielnienie

Pomoc na usamodzielnienie można zawiesić gdy :

- wystąpiły szczególne okoliczności związane z tokiem nauki, stanem zdrowia lub zdarzeniem losowym dotyczącym osoby usamodzielnianej;

- nastąpiła przerwa w kontynuowaniu nauki przez osobę usamodzielnianą w okresie między ukończeniem przez nią szkoły niższego stopnia a rozpoczęciem nauki w szkole wyższego stopnia;
- stwierdzi się marnotrawienie przyznanej pomocy;
- osoba usamodzielniana nie realizuje programu usamodzielnienia.
- w przypadku gdy przeciwko osobie usamodzielnianej wszczęto postępowanie karne o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego, do czasu prawomocnego zakończenia postępowania.

Mieszkanie chronione

- Pobyt w mieszkaniu chronionym może być przyznany osobie, która ze względu na trudną sytuację życiową, wiek, niepełnosprawność albo chorobę potrzebuje wsparcia w funkcjonowaniu w codziennym życiu, ale nie wymaga całodobowej opieki.
- Pobyt w mieszkaniu chronionym jest ściśle określony i powiązany z faktem oczekiwania na przydział mieszkania z zasobów lokalowych. Pobyt ten nie może być dłuższy niż rok.

Podmioty zaangażowane w proces usamodzielnienia

- Wychowanek
- Placówka w której przebywa wychowanek lub rodzina zastępcza
- Opiekun usamodzielnienia
- Jednostki organizacyjne wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej
- Organizacje pozarządowe

Opiekun procesu usamodzielnienia

Opiekunem usamodzielnienia **może być osoba** tworząca rodzinę zastępczą, prowadząca rodzinny dom dziecka, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej, pracownik socjalny powiatowego centrum pomocy rodzinie, osoba będąca w placówce opiekuńczo-wychowawczej albo regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej wychowawcą lub psychologiem, lub inna osoba wskazana przez osobę usamodzielnianą i zaakceptowana przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.

Opiekun usamodzielnienia towarzyszy wychowankowi przez cały proces usamodzielnienia, czyli do momentu zrealizowania programu usamodzielnienia i dokonania oceny końcowej procesu usamodzielnienia.

Osoba ta musi zostać zaakceptowana przez dyrektora placówki, a następnie przez kierownika PCPR. Jest to osoba wspierająca osobę usamodzielnianą w dążeniu do osiągnięcia wyznaczonych celów zawartych w indywidualnym programie usamodzielnienia

Zadania opiekun usamodzielnienia⁸

- zaznajomienie się z dokumentacją i drogą życiową osoby usamodzielnianej,
- opracowanie wspólnie z osobą usamodzielnianą indywidualnego programu usamodzielnienia oraz w przypadku zaistnienia takiej konieczności jego modyfikowanie,
- współpraca z rodziną osoby usamodzielnianej oraz ze środowiskiem lokalnym, zwłaszcza ze szkołą oraz gminą,
- opiniowanie wniosku o pomoc pieniężną na usamodzielnienie i pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki.

Zadania pracownika socjalnego wobec osoby usamodzielnianej

Udzielanie informacji o prawach i obowiązkach osobie, która opuszcza placówkę i deklaruje przystąpienie do indywidualnego programu usamodzielnienia oraz innych informacji dotyczących funkcjonujących instytucjach mogących służyć wychowankowi pomocą, tj. ośrodka pomocy

⁸ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz. U. z 2012 r. poz. 954)

społecznej, klubach pracy, poradni psychologiczno-pedagogicznej oraz instytucjach pozarządowych działających na rzecz młodzieży,

Kontaktowanie się w sprawach dotyczących wychowanka z opiekunem usamodzielnienia, ze szkołą, do której uczęszcza wychowanek, organizacją pozarządową działającą na rzecz usamodzielnianych wychowanków,

Prowadzenie dokumentacji dotyczącej przebiegu kontaktów i spotkań z wychowankiem, ustaleń z nim dotyczących przebiegu nauki, sposobu jej dokumentowania bądź podejmowania kroków dotyczących podjęcia zatrudnienia, udziału w szkoleniach, projektach kierowanych do osób usamodzielnianych lub ewentualnie innych zadań ustalonych wspólnie z wychowankiem,

Wspólna praca na rzecz życiowego usamodzielnienia wychowanka oraz faktycznej realizacji przez niego indywidualnego programu usamodzielnienia.

Proces usamodzielnienia to długotrwały proces wychowawczy mający na celu podjęcie przez osobę usamodzielnianą dojrzałego życia w integracji ze środowiskiem.

Bibliografia

Lista publikacji użytych przy tworzeniu materiałów szkoleniowych:

- Sandra J. Altshuler, Constructing Genograms with Children in Care, Child Welfare VOL. LXXVIII 1999
- McGoldrick Monica, Gerson, Randy (1985), Genograms: Assessment and intervention; ostatnie wydanie: McGoldrick, M., Gerson, R., Petry, S. (2008); wydanie polskie: McGoldrick, M., Gerson, R., Shellenberger, S. (2007). Genogramy. Interwencja i rozpoznanie. Zys i s-ka (tłumaczenie wydania drugiego z 1999 roku)
- Becvar, D.B., Becvar R.J. (2000). Family Therapy: A Systemic Integration (7th Edition)
- Bowen, M.(1978). Family therapy In clinical practice. New York
- Polkowski T., Metoda Indywidualnych Planów Pracy z Dzieckiem i Rodziną

Podstawa prawna użyta w szkoleniu:

- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887 z późn. zm.)

Szanowni Państwo

W ramach projektu **„Dla rodziny” - doskonalenie zawodowe kadr systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej** otrzymują Państwo materiał szkoleniowy, którego autorem jest Tomasz Polkowski, twórcy Metody Indywidualnych Planów Pracy z Dzieckiem i Rodziną.